

Skirtingų tradicinės bendruomenės gyvenimo patirčių refleksijos folklore: kalendorinių ir karo dainų atvejai

dr. Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

1. Įžanga. Temos ir aktualių šaltinių pristatymas

Šio nedidelės apimties rašinio¹ idėjos ir tikslai galėtų būti keli. Pirmiausia juo atsiliepiama į seminaro „Pasirengimas VII Lietuvos mokinių etninės kultūros olimpiadai: kalendorinių papročių ir liaudies kūrybos pažinimas“ rengėjų kvietimą prisidėti prie mokytojų ruošimosi etninės kultūros olimpiadai. Žinomis bei mažiau pažįstamais aspektais čia bus glaustai aptarimos dvi lietuvių liaudies dainų grupės: *kalendorinės (kalendorinių apeigų) dainos* ir *karinės-istorinės dainos*. Šio aptarimo atskaitos taškas – absoliučiai skirtingi šių dainų statusai ir sklaidos kontekstai tradicinės bendruomenės gyvenime. Taigi bus žvelgiama ne tik į pačias minėtų žanrų liaudies dainas, bet ir į jas dainavusios bendruomenės santykį su šiuo folkloru, dainų gyvavimo sociokultūrinius ir istorinius kontekstus.

Taip pat norėtųsi pasidalinti viena kita įžvalga, susijusia su senųjų dainų gyvavimo moderniaisiais laikais kontekstais ir tendencijomis. Aktualu pasekti, kaip nutinka, kad folkloro entuziastų bei puoselėtojų dėka žinomomis ir plačiai dainuojamomis gali tapti net ir tos liaudies dainos, kurios kadaise tradicinėje lietuvių bendruomenėje buvo palyginti mažai žinomos. Su šia tendencija glaudžiai siejasi liaudies dainų sklaida šiandieninėje mūsų kultūroje. Keltinas klausimas, kas nulemia vieno ar kito folklorinio kūrinio pasirinkimą kūrybinei saviraiškai, kokią įtaką čia daro populiarusis folklorizmas. Su folklorine kūryba moksleivius supažindinantys mokytojai dažnai patys tampa jiems puikiu pavyzdžiu, kaip kadaise išmoktos ir šeimos ar bendraminčių rate dainuojamos liaudies dainos skatina savos tradicinės kultūros pažinimą ir praktikavimą.

Šiandien etninio ugdymo srityje besidarbuojantiems mokytojams nesunkiai prieinami gausūs ir įvairūs folkloro šaltiniai. Turbūt svarbesniu klausimu tampa aktualios medžiagos atsirinkimas. Tiek mokslinių, tiek populiarus pobūdžio kalendorinių ir karo dainų leidinių esama nemažai. Taip pat ir įvairių tyrinėjimų. Pirmiausiai čia minėtinas akademinis *Lietuvių liaudies dainyno* sąvadas. Šiuo metu jau yra išleisti visi abiejų žanrų dainų tomai. Paskelbti du tomai kalendorinių² ir net šeši tomai karinių-istorinių dainų³. Šiuose leidiniuose rasime ne tik dainų tekstus, jų melodijas, bet ir

1 Tekstas parengtas pagal to paties pavadinimo video paskaitą, skaitytą nuotoliniame seminare „Pasirengimas VII Lietuvos mokinių etninės kultūros olimpiadai: kalendorinių papročių ir liaudies kūrybos pažinimas“ 2024 m. rugsėjo 26 dieną.

2 *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XX, *Kalendorinių apeigų dainos*, kn. 1: *Advento-Kalėdų dainos*, parengė J. Ūsaitytė, melodijas parengė A. Žičkienė, Vilnius: LLTI, 2007. – 752 p.; *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XVI, *Kalendorinių apeigų dainos*, kn. 2: *Pavasario–vasaros ciklo dainos*, parengė J. Ūsaitytė, melodijas parengė A. Žičkienė, Vilnius: LLTI, 2023. – 564 p.

3 *Lietuvių liaudies dainynas*, t. III, IX, XVII, XVIII, XIX, XXI; *Karinės-istorinės dainos*: kn. 1, parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Vilnius: Vaga, 1985. – 955 p.; kn. 2, parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė A. Žičkienė, Vilnius: Vaga, 1995. – 639 p.; kn. 3, parengė V. Ivanauskaitė, melodijas parengė A. Žičkienė, Vilnius: LLTI, 2003. – 636 p.; kn. 4, parengė V. Ivanauskaitė, melodijas parengė A. Žičkienė, Vilnius:

išsamius mokslinius komentarus, naudingus norint išsamiau susipažinti su dainų paplitimu, jų poetika, varijavimo bruožais, duomenimis apie dainininkus bei dainų užrašinėtojus ir t.t. Norintiems klausytis autentiškų dainų įrašų ir pasirinkti aktualius kūrinius, rekomenduočiau pasinaudoti prie minėtų *Lietuvių liaudies dainyno* tomų pridėtais kompaktiniais diskais su restauruotais archyviniais įrašais. Taip pat puikią galimybę išgirsti autentiškus dainų įrašus mums suteikia Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikinio folkloro archyvas: jo internetinėje duomenų bazėje pateikiami liaudies dainų garso įrašai iš įvairiuose Lietuvos regionuose vykusių folkloro ekspedicijų⁴. Jei prireiktų senųjų, nuo XIX amžiaus vidurio pradėtų kaupti liaudies dainų rankraščių ar pastarųjų dešimtmečių rankraštinų dainų rinkinių, skaitmenines visų jų versijas galime rasti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos archyvo duomenyne⁵. Iš laisvai prieinamų internetinių resursų dar svarbu paminėti skaitmeninę partizanų dainų kartoteką duomenų bazėje „ekalba.lt“. Čia sutelkta apie 3000 partizanų dainų tekstų su išsamiais aprašais⁶. (Bazėje „ekalba.lt“ galima rasti ne tik tik partizanų dainų, bet ir mįslių bei liaudiškųjų tikėjimų kartotekas).

Tiek kalendorinių, tiek karo dainų apšiai galime rasti ir įvairiuose populiaraus pobūdžio folkloro leidiniuose.

Kalbant apie liaudies dainų tyrimus, iš daugelio čia paminėsiu tik keletą aktualiausių: Nijolės Laurinkienės monografija *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose* (1990), Danutės Krištopaitės monografija *Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos* (1965), Donato Saukos vadovėlis studentams *Lietuvių tautosaka* (2007), Leonardo Saukos vadovėlis moksleiviams *Lietuvių tautosaka* (1999) ir kt. Čia pat primintini ir minėtų *Lietuvių liaudies dainyno* kalendorinių ir karinių-istorinių dainų tomų parengėjų Pranės Jokimaitienės, Kosto Aleksyno, Jurgitos Ūsaitytės, Vitos Ivanauskaitės parašyti įvadai, kuriuose dainos aptartos pačiais įvairiausiais aspektais (žr. 3-joje išnašoje pateiktas nuorodas).

Jei į liaudies dainas žvelgsime ne tik kaip į poetinę liaudiškąją kūrybą, bet ir kaip į neatsiejamą tradicinės bendruomenės gyvenimo, besiklosčiusio iš kasdienių darbų, švenčių, mirusiųjų laidojimo ir minėjimo, istorinių įvykių patirčių, dalį, mums prireiks gilesnio šio gyvenimo kontekstų pažinimo. Kitaip tariant, svarbu pamatyti ne fragmentuotą, o daugiau ar mažiau visuminį folklorinės tradicijos gyvavimo vaizdą, pabandyti bent įsivaizduoti, kokiose buitinėse, šventinėse ar net psichologinėse aplinkose buvo dainuojamos dainos, sekamos pasakos, menamos mįslės. Apie tai itin taikliai yra rašęs Donatas Sauka: „Nesusiedami kūrinio su konkrečiu laiku ir vieta, neieškodami jame gyvo žmogaus jausmų, išgyvenimų pėdsakų, pašalintume pačią psichologinę terpę, be kurios apskritai tautosakos gyvavimas kolektyve, liaudyje atrodys perdėm efemeriškas“⁷. Taip susiklostė, kad tradicinės lietuvių kultūros tyrimuose maždaug nuo XX amžiaus antrosios pusės buvo suformuotos dvi atskiros tyrimų šakos: vadinamosios dvasinės liaudies kultūros ir materialinės liaudies kultūros tyrimai. Folkloristika orientavosi į tautosaką kaip žodinį liaudies meną, o etnografija ėmėsi tradicinės bendruomenės buities, darbų, namų aplinkos daiktų, statinių ir su visu tuo susijusių papročių tyrimų. Toks dirbtinis atskyrimas turėjo ir tam tikra prasme tebeturi savo kainą. Mums dar ir šiandien nėra lengva pamatyti kad ir tas pačias liaudies dainas jų anuometiniuose gyvavimo kontekstuose, toje konkrečių žmogaus namų ar viso kaimo bendruomenės gyventoje aplinkoje. Laimei, šiuolaikiniuose tradicinės kultūros tyrimuose ši dalykinė atskirtis nebeaktualizuojama. Taigi, kodėl šiandien svarbu sujungti šias dvi – folklorinę ir

LLTI, 2004. – 573 p.; kn. 5: *Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos*, parengė K. Aleksynas, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė, Vilnius: LLTI, 2005. – 660 p.; kn. 6: *Partizanų dainos*, parengė K. Aleksynas, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė, Vilnius: LLTI, 2009. – 801 p.

4 <http://etnomuzikologai.lmta.lt/>

5 <https://archyvas.llti.lt/>

6 <https://ekalba.lt/pokario-partizanu-dainu-kartoteka/>

7 Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 4.

etnografinę – puses? Ogi todėl, kad bent minimaliai prisiliestume prie vientiso tradicijos pasaulėvaizdžio ir susivoktume, kad viena yra mokslinės klasifikacijos ir sistemos, kurios neišvengiamos norint suvaldyti didžiulius sukauptos tautosakinės ir etnografinės medžiagos kiekius, o visai kas kita – realus senojo lietuviškojo kaimiškojo sociumo gyvenimas, kuriame viskas buvo ir derėjo vienoj krūvoj. Galbūt būtent toks požiūris į tradicinę kultūrą galėtų padėti šiuolaikiniam mokslieviams suprasti ir pažinti folklorą, išgirsti dainas ne kaip dainuojamus eilėraščius, o kaip daug pasakančius senelių ir prosenelių gyvenimo atgarsius.

Grįžtant prie aktualių tyrimų ir pratęsiant mintį apie poreikį žvelgti į liaudies dainas neatsiejant jų nuo bendruomeninio gyvenimo aplinkos, čia būtų tinkama proga paminėti dar keletą leidinių. Pirmiausia – folklorisčių Bronislavos Kerbelytės ir Bronės Stundžienės parengta *Lietuvių folkloro chrestomatija* (1996), kurioje tautosakos kūriniai susieti su tradiciniu kalendoriumi, su šventėmis ir su žmogaus gyvenimo ciklais⁸. Norintiems geriau pažinti tradicinės bendruomenės gyvenimo kasdienybę, žemdirbystės ir įvairių kitų darbų bei amatų aplinką, namų apyvokos reikmenis, aprangos ir mitybos bruožus, kitus įvairius buities ir švenčių atributus bus naudingas *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas* ir leidinys *Lietuvių etnografijos bruožai* (1964).

2. Kalendorinių ir karinių-istorinių dainų savitumai, skirtingas jų vaidmuo bendruomeninėje kultūroje

Kaip jau buvo užsiminta įžangoje, į lietuvių kalendorines ir karo dainas šį kartą gilinsimės atsižvelgdami į be galo skirtingą jų vietą ir vaidmenį tradicinės bendruomenės gyvenime. Tiesą sakant, pati idėja greta aptarti šiuos du dainų korpusus ir patraukli, bet kartu ir šiek tiek neraminanti – ypač dėl ne kartą jau čia minėtų iš esmės skirtingų kalendorinių ir karo dainų pozicijų pačioje tradicinėje kultūroje. (Rašydama čia apie šiuos du dainų žanrus viliuosi, kad skaitytojais yra daugiau ar mažiau susipažinę su būdingiausiaisiais kūrniais ar turi galimybę lengvai pasitelkti aukščiau minėtus ir kitus šaltinius. Taip pat svarbu užsiminti, kad šiame nedidelės apimties tekste bus aptarti tik keli apsibrėžtos temos aspektai).

Kalendorinių apeigų dainos – žiemos ir pavasario–vasaros kalendorinių ciklų šventės, jų apeigas ir įvairias paprotines laikysenas lydėjęs ir tam tikra prasme jų dalimi buvęs dainuojamasis folkloras. Čia reikia turėti omenyje ne tik dainas, bet ir įvairius ratelius bei žaidimus (ypač advento laikotarpio), kurių neatskiriama dalis buvo dainavimas. Apie kalendorinių dainų poetiką, regioniškumą ir kitus bruožus detaliau bus kalbama kiek toliau. Dabar tik paminėsiu, kad Lietuvių liaudies dainų katalogo⁹ duomenimis, nuo lietuvių folkloro rinkimo ir publikavimo pradžios užfiksuota maždaug 320 kalendorinių dainų tipų (dainos tipu laikoma visų užfiksuotų tos pačios dainos variantų visuma; esti dainų tipų, teturinčių tik vieną ar porą variantų, o taip pat yra dainų, turinčių šimtą ir daugiau užrašymų). Profesorius Leonardas Sauka yra suskaičiavęs, kad tik 80 kalendorinių dainų turi daugiau negu 10 užfiksuotų variantų¹⁰. Lyginant su kitų žanrų dainomis (pvz., vestuvinėmis ar karinėmis-istorinėmis), kalendorinės dainos sudaro palyginti mažą dalį viso lietuvių dainuojamojo folkloro. Donatas Sauka yra rašęs: „[Tyrinėjant kalendorines dainas] akcentas čia dėtinus ne į santykį su valstiečio gyvenimo tikrove, kaip tai buvo daroma kalbant apie kitus

8 Elektroninę šios knygos versiją žr.: <http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/tautosaka/LietFolkChrest.pdf>

9 *Lietuvių liaudies dainų katalogas* – XX a. antroje pusėje Lietuvių literatūros ir tautosakos institute pradėta kurti liaudies dainų žanrinė sistema. Į šio katalogo kortelinę kartoteką įtraukta ir tipologizuota dešimtys tūkstančių liaudies dainų variantų. Didesnė katalogo dalis paskelbta atskiromis knygomis.

10 Leonardas Sauka, *Lietuvių tautosaka. Vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Vilnius: Šviesa, 1999, p. 190.

žanrus, o į fragmentišką, punktyrišką ryšį su senos, užmirštos praeities vaizduotės pasauliu. Kasdieninė naujųjų laikų butis, įsiterpianti į kalendorinius papročius, nepapildė žanro patvaresniais, turiningesniais poetiniais motyvais. Reikšmingesnės yra šaknys, kurios eina gilyn, į universalų mitinį pasaulėvaizdį“. O toliau jis dar prideda: „Dainų repertuaras kalendorinėse šventėse nėra toks įvairus ir turtingas kaip atliekamos apeigos, žaidimai“¹¹

Svarbu pažymėti, kad kalendorinės dainos savo ištakomis sietinos su ištis archajiškais lietuvių bendruomeninio gyvenimo klodais, tačiau šios sąsajos šiandien sunkiai beatsekamos. Ši tautosaka taip pat yra išlaikiusi tegu ir nelengvai šiandien atpažįstamus ryšius su senąja ciklinio laiko samprata. Būdingiausi kalendorinių dainų motyvai, jų simbolika siejasi tiek su svarbiausiomis kalendorinėmis lietuvių šventėmis, tiek su senaisiais agrariniais ir vedybiniais papročiais, kurių neatsiejama dalis buvo patys įvairiausi derliaus sėkmės, orų, vedybų laiko ar partnerių maginiai spėjimai.

Kalbant apie kalendorinių dainų žanro kaitą, iš bendresniųjų dalykų svarbu pastebėti, kad kalendorinės dainos palyginti anksti pasitraukė iš bendruomeninio gyvenimo aplinkos. To priežastis – neišvengiami šio gyvenimo pokyčiai: senosios šventės ir jas lydėję apeiginiai kontekstai esmingai kito, keitėsi pati bendruomeninė gyvensena. O žvelgdami kalendorinių dainų sklaidą XX–XXI amžiuose stebime folkloro ansamblių bei įvairių etnokultūrinių sambūrių pamėgtus tokių dainų panaudojimus sceniniams pasirodymams, kūrybiniais projektams ar senųjų švenčių rekonstrukcijoms.

Apibendrintai galėtume sakyti, kad tradicinio kalendoriaus apibrėžtų švenčių (Kalėdų, Jurginių, Sekminių ar Joninių) apeiginių praktikų dalimi buvusios dainos pačia bendriausia prasme laikytinos namų, uždaro kaimiškosios bendruomenės rato folkloru. Kitaip tariant, tai – ramaus, per amžius nusistovėjusio gyvenimo aplinkos kūryba, tradiciškai perduodama iš kartos į kartą ir besikeičianti lėtai pagal vidinius tradicijos kaitos dėsnius. Tradicinis darbų ir švenčių kaitos kalendorius saugiai ir nuspėjamai rikiuodavo bendruomeninį gyvenimą. Vaizdingai tariant, šios dainos atspindėjo ir įgarsino tiek ramybę, tiek prideramu džiugesiu alsuojančią kasdienybę ir kartu su apeiginėmis laikysenomis kūrė nuspėjamos, todėl saugios ateities tikimybę.

Tačiau visais laikais tautų gyvenimą paliesdavo istorinių pervartų realybė. Jei ne tiesiogiai, tai per į karus išėjusių ir negrįžusių artimų žmonių praradimus karo žinios pasiekdavo net atokiausiai gyvenusias bendruomenes ir būdavo savitai įprasminamos jų kuriamame folklore. Tos pačios, tik savitai reflektuojamos tendencijos būdingos ir lietuvių *karinių-istorinių dainų* žanrui. Kaip žinia, šiuo terminu lietuvių folkloristikoje nusakomos dainos, tiesiogiai ir netiesiogiai susijusios su pačiais įvairiausiais Lietuvos istorijos įvykiais: karais, sukilimais, kariuomene, tremtimis ir t.t. Šis žanras laikytinas pačiu gyvybingiausiu iš visų lietuvių dainų: savitai dainose folklorizuota Lietuvos istorijos linija prasideda nuo pačių seniausių, tikėtina, kovas su kryžiuočiais menančių laikų ir tęsiasi iki pat XX a. antrosios pusės Lietuvos partizaninio karo.

Minėto Lietuvių liaudies dainų katalogo duomenys rodo, kad lietuvių karo dainų tipų esama gerokai virš 800. Yra dainų, kurių užfiksuotų variantų skaičius siekia daugiau kaip tūkstantį užrašymų (tokia daina, pvz., yra senoji karo daina „Visi bajorai į Rygą jojo“). Galime prisiminti ir palyginti šiuos skaičius su kalendorinių dainų apimtimis. Akivaizdu, kad mums prieš akis – mažiausias ir bene didžiausias dainų žanrai (karo dainas variantų gausa turbūt lenkia tik vestuvinės dainos).

Iš folklorinės tradicijos pozicijų žvelgiant išėjimas į karą pirmiausia suvoktas kaip atskirtis. Šiandien mums, individualistinio gyvenimo žmonėms, bendruomeninį subuvimą pasirenkantiems ne kaip būtinybę, o kaip pramogą, arba kuo puikiausiai galintiems išvis jo nepasigesti, nėra paprasta

11 Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 115, 120.

suvokti, kad tradicinėje bendruomenėje atskirtis, tiesą sakant, prilygdavo mirčiai. Štai kodėl esama tiek panašumų kai kuriuose senuosiuose laidotuvių, vedybų ir išlydėjimo į karą papročiuose. Štai kodėl senosiose karo dainose pagrindinis dėmesys sutelkiamas į deramą atsisveikinimą ir išlydėjimą. Išlydima taip, kaip laidojama, nebesitikint daugiau susitikti.

Bene žinomiausioje ir seniausioje karo dainoje „Visi bajorai į Rygą jojo“ ir kitose senosiose dainose kuriamas brolio (sūnaus, mylimojo) palydų į karą vaizdas prilygsta atsisveikinimo su mirusiuoju tradicijai. Apibendrintai prisiminkime pagrindinius senųjų dainų motyvus: *žinia apie karą; seserys rengia brolių: duoda marškinius, atveda žirgą, atkelia vartus ir apverkdamos palydi, iškeliaujantysis į karą prausiasi, atsisveikina; žirgas (paukštis) parneša žinią apie brolio (sūnaus ar mylimojo) žūtį ir t.t.* Simboline dainų kalba įvardinami svarbiausi atskirties momentai. Vartai tampa simboline riba, už kurios prasideda kitas, nieko bendro su namais nebeturintis pasaulis. Čia aktualu paminėti ir dainose dažną folklorinį kelio vaizdinį. Kaip žinia, kelionė, kaip ir iš svetur gaunama žinia, senajame folklore visuomet siejasi su nelaukiamomis, negeromis patirtimis ir grėsme. Ir apskritai – iš senųjų dainų ataidinčiame artimo žmogaus išlydėjimo į karą vaizde mes nesunkiai atpažinsime mirusiojo ruošimą laidotuvėms.

Įdomu tai, kad iškeliavimo į karą kaip skausmingos ir destruktivos atskirties motyvas aptinkamas net ir pačiose vėlyviausiose karo dainose. Ir ne tik dainose. Net ir dvidešimtojo amžiaus antroje pusėje išleistuvės į kariuomenę buvo nepalyginamai svarbesnis įvykis negu po tarnybos sugrižusio artimojo sutiktuvės.

Lietuvių karo dainos mums liudija ir dar vieną reikšmingą istorinę duotybę. Skirtingų epochų karus ir istorinius įvykius savaip reflektuojančiose dainose aptinkame ir herojiškas kovas bei žūtį, kai kariaujama už savo kraštą, ir prievartinę tarnybą svetimose kariuomenėse. Senosiose, LDK laikų istorines peripetijas menančiose karo dainose apdainuojama herojiška ir didinga kario mirtis. Taip pat ir daug vėlesnius laikus menančiose Lietuvos savanorių ar pokario partizanų dainose vyrauja patriotiniai kovos už laisvę, pasiaukojimo vardan tėvynės motyvai. Visiškai kitokią dainiškąją istorijos versiją atskleidžia XVIII–XIX a. istorinius įvykius menančios karo dainos: tai laikas, kada lietuviai prievarta buvo imami į carinės Rusijos kariuomenę.

Jei kalendorinių dainų gyvavimą, kaip minėta, tradicinėje bendruomenėje siejame su cikline laiko samprata, tai karo dainos be abejonės yra susijusios su istorinio laiko paradigma. Nuo kovų su kryžiuočiais laikų iki pat XX amžiuje vykusio lietuvių partizaninio karo su sovietų okupantais galime šalia įvairiausių istorinių šaltinių pasekti ir kitą – folklorinę dainiškąją Lietuvos istoriją. Tiesa, ji šiuo atveju yra itin savita. Net pats ilgainiui lietuvių folkloristikoje susiklostęs dvigubas žanro pavadinimas – karinės-istorinės dainos – sufleruoja, kad šiam žanrui priskiriamos dainos savitai siejasi su istorija. Senieji istoriniai įvykiai (pirmiausia, žinoma, karai) niekuomet lietuvių dainose nebuvo epiški apdainuojami, kaip tai nutiko daugelyje kitų tautų. Kaip ir visoje lietuvių dainuojamojoje tradicijoje, jose vyrauja ne epinis, o lyrinis pradai. Pasak Donato Saukos, „šitas žanras pas mus nesiremia herojinės-epinės kūrybos ištakomis, kuriomis jis paprastai remiasi kitų tautų folklore. Lietuvių karinės-istorinės dainos organiškai įeina į bendrą valstietiško pasaulėvaizdžio tautosaką. Šiandien turimose dainų sankaupose nėra nė vieno pavyzdžio, kuris rodytų, kaip senovėje daina buvo pagerbiami tikri ar legendiniai, mitologiniai didvyriai <...> Lietuvių karinės-istorinės dainos atskleidžia tą pačią lyrinę pasaulėjautą kaip ir visa pagrindinė tautosakos dalis“¹² Tiesioginių sąsajų su konkrečiais istoriniais įvykiais, nuoseklesnių bandymų juos apdainuoti randame tik pačiose vėlyvosiose lietuvių karo dainose.

12 Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 92.

3. Žanrinės dainų grupės ir būdingiausi motyvai

Kaip minėta, visas kalendorinių dainų žanrinis klodas yra neatsiejamai susijęs su bendruomenės gyvenimą rikiavusiu tradiciniu kalendoriumi. Juo sekant skiriamos dvi žanrinės dainų grupės: advento–Kalėdų (arba žiemos) ciklo dainos ir su pavasario–vasaros ciklo šventėmis susijusios dainos.

Svarbu pastebėti, kad didžiausiai lietuvių kalendorinių dainų grupei – advento–Kalėdų – dainoms yra būdingas griežtai apibrėžtas regioninis paplitimas. Šių dainų gyvavimo vietos – Dzūkijos ir Rytų Lietuvos regionai. Taip pat čia minėtinos ir šių dainų artimos sąsajos su kaimyninių slavų kraštų kalendoriniu folkloru. Esama sutampančių motyvų, daug panašumų turi ir melodijos. Kaip yra rašiusi folkloristė Jurgita Ūsaitytė, „gana artimas apeiginis, buitinis bei gamtinis kontekstas, kuriame formavosi kaimyninių tautų folklorinės tradicijos, lėmė daugelio dainų, o ir kitų žanrų tautosakos turinio, formos bendrumą, semantines paraleles. <...> Slavų kalendorinio folkloro pažinimas gerokai praplečia lietuviškos medžiagos „perskaitymo“ galimybes, todėl pažintis su baltarusių, ukrainiečių, rusų, lenkų tautosaka ir papročiais gali padėti suprasti lietuvių kalendorinių dainų kilmę, paskirtį ir semantiką“¹³

Žiemos ciklo dainoms priskiriamos advento–Kalėdų dainos, to paties laikotarpio rateliai ir žaidimai, taip pat vadinamosios kalėdotojų dainos. Vyraujanti visų šių dainų ir žaidimų motyvinė linija – jaunimui itin aktualūs poros rinkimosi, piršlybų, šeimos sukūrimo motyvai. Tyrinėtojų pastebėta, kad šio klodo dainose galima atsekti ir iniciacijos apeigų atgarsių. Dar viena ryški motyvinė kryptis – dovanų ruošimo, siuntimo apdainavimai. Populiariausiomis laikytinos dainos *Oi tu bitaite, lelimoj, Gili gili upelė, leliumai, Tu kiškeli, lelimo, Vai sodai sodai, leliumoj, Vidury dvaro palavai stovėjo*, rateliai *Grįskime, mergos, jievaro tiltą, Sėdi jaščeras ant krėslelio, Oi, atvažiuoja šventos Kalėdos, Tai genelio genumai* ir kt. Kalėdotojų dainoms priskiriamos ir mūsų laikais folkloro puoselėtojų itin mėgstamos dainos *Atbėgo elnias devyniaragis, Kalėdų rytą rožės žydėjo, Eisim, bernai, kalėdot* ir kt.

Pavasario–vasaros ciklo folklorui priskiriamos dainos, lydėjusias šventes nuo Užgavėnių iki Joninių. Negausiams Užgavėnių dainoms būdingi bendrą siautulingą užgavėniško karnavalo nuotaiką atitinkantys motyvai, jose daug judesio, važinėjimo arkliais (žirgo vaizdinyje šiose dainose bene populiariausias), linksminimosi. Tipiški tokių dainų pavyzdžiai: *Čiūž čiūželė, Po liepa upelė teka* ir kt.

Po Užgavėnių stovėjęs kelių savaitų gavėnios laikas – tylos, susibūrimų be pasilinksminimų metas, kada dainuota nedaug, gal kiek labiau per pusiaugavėnį. Šiam momentui priskiriama populiari daina *Pavasaris pavandenis*.

Velykų šventės kontekste neabejotinai labiausiai išsiskirianti dainų tradicija – velykiniai lalavimai. Dainuodami dainas *Atskrido trys karveliai, Labas vakars, gaspador, Augo verbelė ant didžio dvarelio* ir kitas, lalauninkai lankydamiesiems kiemus, pašlovindavo šeiminkus, apdainuodavo tekėti besiruošiančias merginas. Lalavimuose daug gamtos gyvybės motyvų (žalias vynas, vainikų pynimas, žiedų kaldinimas ir pan.), jų poetika ir simbolika artima vestuvinėms dainoms.

Atskirą išpūdingą ir palyginti gausią velykinio periodo dainų grupę sudaro vadinamosios sūpuoklinės dainos, lydėjusios pavasarinis pasisupimus – jaunimo labai mėgtą apeiginių šaknų turėjusį veiksma. Supimosi simbolinė prasmė – užtikrinti asmenines sėkmes ir gerus derlius, visos augmenijos klestėjimą. Sūpuoklinės dainos tarytum tiesiogiai atkartoja papročius ir apeigines laikysenas: dainuojama apie aukštus įsisupimus, upių tekėjimus; daug pokštaujama (būdingiausios sūpuoklinės dainos: *Supkit meskit mane jauną, Kas pakorė sūpuoklėlė, Vilkas kalelę papjovė* ir kt.)

13 Jurgita Ūsaitytė, „Advento–Kalėdų dainų turinio apimtis ir potekstės“, in: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XX, *Kalendorinių apeigų dainos*, kn. 1: *Advento–Kalėdų dainos*, Vilnius: LLTI, 2007, p. 9.

Pavasariį pasitinkančios negausios Jurginių dainos bene labiausiai siejosi su žemdirbiškų darbų pradžia, žemės atšilimu, rasa ir lietumi. Šiose dainose „improvizuojamas žemės atrakinimo motyvas: kreipiamasi į Jurgį, prašant atrakinti žemę / dangų, duoti šilumą, rasą / lietų, auginti rugius, išleisti, atgaivinti žolę. Šie kūriniai perteikia mitiniu mąstymu grįstą įsivaizdavimą, kad Jurgio valioje yra raktai, kuriais jis atrakina žemę ir dangų, šitaip leisdamas prasidėti naujam, cikliškai pasikartojančių metų etapui“¹⁴. Būdingiausios Jurginių dainos: *Jurgi, geras vakars, Oi lia lia, kalnas kalnelis* ir kt.

Itin savitos Sekminių dainos. Jos sietinos su bręstančių rugių laukų apeiginiu lankymu (iš čia kilęs *paruginių* dainų pavadinimas), kaimynų sambariais (sudėtinėmis vaisėmis), kiek vėlesniam periodui priskirtinu laukų pašventinimu. Vadinamosiose paruginėse dainose įsitvirtino iš žolynų pinamo vainiko motyvas. Sekminių dainose esama ir ganymo papročių atgarsių. Būdingiausios Sekminių dainos: *Augo apynėlis tėvelio pakluonėj, Lylia lyliute, dai kas gražiai žydėjo, Va ta ta, laukely buvau* ir kt.

Pavasario–vasaros kalendorinį ciklą užbaigia trumpiausią naktį švęsta ir tebešvenčiama vasaros saulėgrįžos šventė – Joninės. Šiai šventei kaip jokiai kitai būdinga daug linksmybių, daug ugnies, daug įvairiausių apeiginių veiksmyų pasitelkiant vandenį ir augmeniją. Tuo tarpu tiesiogiai su Joninių švente siejamų laudies dainų yra palyginti nedaug. Iš dažniau dainuotų minėtinos *Kupole rože, kur buvai, Jonai, Kupolėle, kas tave rovē, Eina saulelė aplink dangų*.

Jei į kalendorines dainas žvelgsime plačiau, nesunkiai susivoksime, kad jų populiarumui dar visai neseniai (o tam tikra prasme ir dabar) didelės įtakos turėjo folkloro ansamblių ir apskritai folkloro entuziastų veikla. Ji nulėmė, kad net ir labai menkai paplitusi, bet labai graži daina galėjo mūsų laikais skambėti daugybę kartų. Taip susikuria įspūdis, kad šie, retieji, kūriniai buvo labai žinomi ir plačiai gyvavę.

Glaustai pristatyta kalendorinių dainų įvairovė tik dar kartą patvirtina jau minėtą bene būdingiausią jų sklaidos ir statuso bendruomeniniame gyvenime bruožą: tai buvo dainos, lydėjusios uždarą, nuspėjamą ir ramią žmonių kasdienybę. Grįžtant prie kito mūsų aptariamo dainų žanro – karinių-istorinių dainų – galima būtų tik dar kartą pakartoti, kad jų atveju susiduriame su visiškai priešingomis bendruomenės patirtimis.

Lietuvių karinėms-istorinėms dainoms kaip jokiai kitam žanrui tinka skirstymas į senąsias ir naujasias (ar vėlyvasias) dainas. Keletą šimtmečių trukusi karo dainų kūryba sudėstė savitą dainuotinę Lietuvos istorijos versiją, tik naujaisiais laikais bent kiek sutampančią su istoriniais faktais; tuo tarpu iš senųjų karo dainų ataidi ne epiniai, o lyriniai-poetiniai istorinių įvykių atgarsiai, istorinė realybė jose reflektuojama ne iš karo lauko, o iš namų, iš kurių buvo į karą išleistas ir į kuriuose niekada nebesugrįš artimas žmogus, perspektyvos. Senosios karo dainos – išskirtinai moterų kūryba. Vyriškoji kūrybinė saviraiška randasi tik vėlyvuosiuose karo dainų klotuose.

Lietuvių folkloristikoje nusistovėjo bene logiškiausiu laikytinas karinių-istorinių dainų sisteminimas ir skirstymas pagal daugiau ar mažiau atsekamas sąsajas su svarbiausiais Lietuvos istorijos epizodais.

Archajiškiausiomis karinėmis istorinėmis dainomis laikomos istorinės sutartinės (tokios, kaip vadinamoji Sudaičio sutartinė). Jos minimos senuosiuose istoriniuose šaltiniuose. Lyrinėms klasikinėms karinėms istorinėms dainoms būdinga apibendrintas pasakojimas, dažniausiai nesusijęs su konkrečiais istoriniais faktais. Gausu paralelizmų, metaforų, simbolių (ypač dažna skaičių simbolika). Pagrindinės temos – išvykimas į karą, žinios apie kario žūtį perdavimas namiškiams, žuvusiojo gedėjimas. Poetiškai apdainuojamas būsimojo kario išruošimas (bernelį aprenčia ir išlydi

14 Jurgita Ūsaitytė, „Kalendorinių pavasario–vasaros apeigų dainos papročių kontekste“, in: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XVI, Kalendorinių apeigų dainos, kn. 2: *Pavasario–vasaros ciklo dainos*, Vilnius: LLTI, 2023, p. 34.

trys seserys, tėvai, mergelė), kario laukimas atskleidžiamas simboliais (seserys brolio laukti eina ant kalno, vieškelio). Ilgesį ir mirties nuojautą atspindi metaforos (kalne išstovima duobelė, prarymoma aukšta tvorelė). Apie kario mirtį dažnai praneša parbėgęs žirgas (variantuose – paukštis). Iškeliamas herojiškumas, kario mirtis apdainuojama pakiliai, pasitelkiami archajiški įvaizdžiai ir simboliai (žūtis vietoje pražysta rožė, išauga medis ir kita, seserims gedėti brolio padeda saulė, pavirtusios gegutėmis žuvusiojo apraudoti skrenda motina, sesuo, mergelė). Populiariausios senosios klasikinės karinės-istorinės dainos – *Visi bajorai į Rygą jojo, Aušta aušrelė, šviesi pazarėlė, Per tiltą jojau* ir kt.

Vėliau – maždaug XVIII–XIX a. – sukurtose karo dainose minima daugiau konkrečių istorijos įvykių. Skiriamos rekrutų, Rusijos karų su Turkija, 1831 ir 1862 metų sukilimų dainos, Napoleono karą menančios dainos. Su XX amžiaus pradžios istoriniais įvykiais siejamos Rusijos–Japonijos karo dainos, I pasaulinio karo dainos. Visoje šioje folklorinėje kūryboje senųjų karo dainų temos papildomos epiniais, dažnai natūralistiniais, mūšio vaizdais. Apdainuojama varginanti kelionė į tolimas šalis, sunki kareivių buitis, beprasmė mirtis mūšyje, palaidojimas bendrame kape, artimųjų sielvartas. I pasaulinio karo dainos išsiskiria karių kapų, jų lankymo, priežiūros motyvais. Vėlyvosiose karinėse istorinėse dainose atsispindi kūrėjų siekis detaliai atpasakoti kare patirtus įspūdžius.

Vėlyviausia karinių istorinių dainų dalimi laikoma 20 a. antro dešimtmečio pabaigos kovų dėl nepriklausomybės, Vilniaus vadavimo, II pasaulinio karo ir pokario metų (partizanų, tremtinių) dainos. Jose naujai perkuriami senųjų karo dainų įvaizdžiai, vyrauja patriotiniai motyvai, gausu konkrečių istorinių realiųjų. Partizanų dainos – neabejotinai išskirtinis ir išties išpūdingas karinių-istorinių dainų klodas. Jos užbaigia visą lietuvių karo dainų žanrą. Nuostabu tai, kad per tokį palyginti trumpą partizaninio karo laikotarpį buvo sukurta šitokia daugybė dainų.

Donatas Sauka yra pastebėjęs, kad „menine prasme karinės-istorinės dainos, lyginant su kitais žanrais, sparčiau regresuoja“¹⁵. Turima omenyje išties didelis skirtumas tarp subtilios, nugludintos senųjų dainų poetikos ir nesklandaus, kartais net grafomaniško vėlyvųjų dainų eiliavimo. Kodėl taip nutiko? Greičiausiai dėl paties įvykiais prisodrinto istorijos vyksmo, dėl greit lekiančio istorinio laiko ir rašto kultūros įtakos, jos atneštų galimybių užfiksuoti ir išsaugoti viską. Nebelieka distancijos, per kurią naujoji kūryba būtų žodinės tradicijos gludinama.

4. Keletas minčių apie šiuolaikinius dainų gyvavimo ir sklaidos kontekstus

Be visokiausių skirtumų tarp kalendorinių ir karinių-istorinių, kuriuos čia daugiau ar mažiau pavyko nusakyti, galima būtų minėti dar vieną. Tradicinės bendruomenės gyvenime, kaip žinia, buvo labai svarbus visko darymas ir sakymas tik tada, kada reikia, ir ten, kur reikia. Viskas vietoje ir laiku. Kalendorinio folkloro atveju šis laiko ir vietos pajutimas ir griežtas laikymasis buvo svarbi norma. Niekas vidurvasaryje nedainuodavo apie Kalėdų rytą pražydusią rožę... Kokios gražios ir senoviškos kalendorinių apeigų dainos mums šiandien beatrodytų, turime nepamiršti, kad kalendorinių papročių ir apeigų kontekstuose jos buvo tik nedideli intarpai į šventines-apeigines praktikas. Kaip minėta, šis dainų žanras iš aktyvaus bendruomeninio dainavimo pasitraukė bene anksčiausiai iš visų dainų. Tuo tarpu karo dainos išsiskiria, sakytume, kitu bendruomeniniu statusu. Jų sklaida tradicijoje išties buvo laisvesnė, jos visiškai nepriklausė nuo paprotinių kontekstų ir galėjo būti dainuojamos visiškai laisvai.

15 Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 113.

Kalbant apie aptariamų dainų situaciją šiuolaikinėje lietuvių kultūroje, minėtini keli momentai. Senųjų liaudies dainų populiarėjimas folkloro atgimimo laikotarpiu (prasidėjusiu maždaug XX a. aštuntame dešimtmetyje) suformavo tam tikrą folklorizmo kanoną. Populiariomis ir daugelio folkloro puoselėtojų sambūrių itin mėgstamomis tapdavo folkloro ekspedicijose užrašytos dainos, iš kurių ne viena senojoje dainų tradicijoje tikrai nebuvo plačiai žinoma, tuo tarpu folkloro judėjimo dalyviams jos buvo tiesiog gražios, jas buvo smagu ir gera dainuoti bendraminčių rate. Rekonstruojant senąsias šventes labai natūraliai buvo pasitelkiamos ir su jomis susijusios dainos. Kalendorinės dainos traukė ir tebetraukia savo sąsajom su archajiškais laikais, papročiais ir apeigomis. Tas pats pasakytina ir apie kitų žanrų dainų šiuolaikinę sklaidą. Įdomu pastebėti, kad ilgainiui vis dėlto neretai buvo nutolstama nuo pirminių dainų šaltinių; folkloro entuziastai dainų mokosi jau nebe iš autentiškų garso įrašų, o tiesiog vieni iš kitų ar iš folkloro ansamblių repertuarų. Į šią tendenciją etnokultūros dalykų vaikus mokantiems mokytojams, manyčiau, būtų pravartu pasigilinti. Atskyrimas ir susivokimas, kada susiduriame su folkloro judėjimo išpopuliarintais kūriniais, o kada galime pasitelkti autentiškų dainų įrašų, mums galėtų padėti atidžiau pasirinkti originalesnį dainuojamąjį folklorą.